

A tündérmese szövegtípusa az elméletben és a gyakorlatban

1. Bevezetés

A tündérmese szövegtípusa gyakorlati szempontból elsősorban az általános iskolai magyartanárokat érdekli, hiszen a népmese ötödik osztályban kötelező tananyag. Az egyetemi szövegtanoktatásban viszont azért kell foglalkozni a kérdéssel — elméleti szempontból —, mert az elbeszélő szövegek típusának és altípusainak tanítása a középiskolás évfolyamokat is érinti.

A téma tárgyalását a szövegtípus fogalma felől közelítem meg, majd a mese mint szövegtípus tanításának elméleti kérdéseiről szólok, végül állításaimat 21 általános iskolai dolgozat áttekintésével, esetenkénti elemzésével igazolom.

A téma kapcsolódik B. FEJES KATALIN munkájához (1992), aki az elbeszélő szövegek általános iskolai tanításával foglalkozott, és az elbeszélés szövegtípusának szintaktikai leírását adta meg 4. osztályos tanulók dolgozatainak elemzésével. Jelen vizsgálat céljában továbbmegy ennél: állást foglal a szövegtípus-fogalmak egyike mellett.

2. A szövegtípus fogalma

2.1. A szövegtípus a modern szövegtan fiatal, de egyik központivá váló fogalma, olyannyira, hogy KOCSÁNY PIROSKA szövegnyelvészet helyett a szövegtípusok nyelvészetét tartja lehetségesnek (1989).

A szövegtípus fogalom fiatalságát a magyar szakirodalomban az tükrözi, hogy sem az első egyetemi szövegtan-jegyzetben — aminek megírását nagy részben az akkor megjelent új középiskolai tankönyv szövegtani fejezetei kívánták meg —, sem a hetvenes évek végén–a nyolcvanas évek elején bevezetett középiskolai tankönyvben nem szerepel (NAGY FERENC 1981, HONTI-JOBBÁGYNÉ 1978).

NAGY FERENC egyetemi jegyzetében úgy határozza meg a szövegtipológiát, mint a szöveg nyelvek feletti, univerzális tulajdonságaival foglalkozó részdiszciplínát, és ebben az értelemben a szövegelmélettel és az általános szövegtannal azonosítja. Többek között a szöveg fogalma, a nyelv és a társadalom hatása a szövegnormára, az utaló eszközök és kapcsoló elemek nyelvenkénti vizsgálata, a szöveggrammatika és a mondatgrammatika viszonya tartozik a szövegelmélet témakörébe (1981: 11).

Ennek megfelelően NAGY FERENC a szöveg definiálása után rögtön a szöveg f a j t á k a t tárgyalja. Definíciója: a szöveg nyelvi jelek társadalmi érvényű összekapcsolódása; a szöveg fogalma kiterjeszthető a nem nyelvi jelek rendszerére is (1981: 15). A szövegek fajtáit hét szempont szerint rendezi: 1. írott–beszélt; 2. kötött–kevésbé kötött (kohezivitás); 3. szöveg és szerző viszonya; 4. szöveg és szöveg viszonya (függő szövegek, szövegkomplexumhoz való tartozás); 5. deduktív–induktív; 6. rövid–hosszú; 7. műnemek, műfajok (1981: 18–21).

Az ezekkel a munkákkal majdnem egy időben keletkezett, SZILÁGYI N. SÁNDOR által írt középiskolai tankönyv viszont nemcsak megemlíti a szövegtípusokat, hanem típusokban tárgyalja a szövegeket, ezzel bizonyítva a fogalom elemi voltát. SZILÁGYI úgy definiálja a szöveget, mint a kommunikáció közleményét és KÓDját, azaz a közlemény szervező elvét (1980: 13). A közlemény gondolathordozó, üzenethordozó közeg, a KÓD pedig az az elem- és szabálykészlet, „amelyből és amely szerint a közlemény felépül..., s amely ezáltal jellemzője az illető közleménynek” (1980: 12).

SZILÁGYI a szövegeket öt csoportba osztja: 1. nyelv szerint (például magyar nyelvű–nem magyar nyelvű, normakövető–nem normakövető); 2. a közlemény közege szerint (szóbeli–írott és ezek alcsoportjai); 3. a közlemény célja és szerepe szerint (kapcsolatteremtő, ismeretközlő, érzelm kifejező, felhívó); 4. a közlemény jellege szerint (köznap–poétikai és ennek alcsoportjai); 5. a közlemény tárgya szerint (külső–metanyelvi és ezek alcsoportjai).

SZATHMÁRI ISTVÁN (1983: 354–355) a szövegstilisztika kapcsán beszél olyan jellemzőkről, amelyeket szövegtípusjegyeknek feleltethetünk meg. Ilyen a műfaj, a stílusréteg (írott–beszélt) és a stílusárnyalat (irodalmi, köznyelvi, népi, szaknyelvi, zsargon, argó).

BALÁZS JÁNOS a mondatoknak szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szinten strukturált kapcsolatát tartja szövegnek. Minden szöveget típusba sorolhatónak vél, mert minden szöveg a kommunikáció társadalmilag kialakult formáinak valamelyikéhez alkalmazkodik (1985: 221). A tipikus tulajdonságokat a közlési cél határozza meg — idézi LAZICZIUS GYULÁT (i. h.).

KOCSÁNY PIROSKA az aforizma mint szövegtípus vizsgálata során szövegtípus és műfaj típus között kölcsönös összefüggést tételez fel. A szövegtípust olyan egységként értelmezi, mint ami szintaktikai, szemantikai, pragmatikai (nyelvhasználati) kritériumokkal leírható (1985: 60). Az aforizmat egy külső és egy belső, pragmatikailag meghatározott formai-szerkezeti kritériummal írja le.

Úgy vélem, ez a szövegtípus-definíció és a belőle fakadó eljárás magában foglalja az eddig felsorolt szövegdefiníciók közös vonását: a szöveg egyrészt a közlés produktuma (jelkombináció), másrészt a közlés célja (gondolattartalom), így a produktumot jellemző tulajdonságok csak a cél ismeretében értelmezhetők. A kijelentés mögött húzódó alapvető kérdések megválaszolása — például hogy

a produktum mennyiben nyelvi és a cél mennyiben nem nyelvi — meghaladja e dolgozat kereteit.

B. FEJES KATALIN a bevezetőben idézett tanulmányában sem a szöveg, sem a szövegtípus fogalmát nem határozza meg, de a szövegtipológiára a következő munkadefiníciót használja: a szövegtipológia „például az érvelő, az elbeszélő stb. szövegek típusonként való megkülönböztetését és jellemzését” jelenti (1992: 59). Felosztása egyrészt megegyezik BALÁZS JÁNOS (1985) felosztásával, aki a szövegeket közlési módok szerint érvelő, leíró, elbeszélő és értékelő csoportokba osztja, másrészt arra enged következtetni, hogy B. FEJES a műnemet és a műfajt (elbeszélő szövegek típusai) egyaránt szövegtípusnak veszi.

Az újabb középiskolai és egyetemi tankönyvek (SZENDE 1993, TOLCSVAI 1994, SZIKSZAINÉ 1999) mindegyike ad szöveg- és szövegtípus-definíciót is. SZENDE ALADÁR nem haladja meg a KOCSÁNY PIROSKA által összefoglaltakat: a szöveget a legnagyobb szerkesztett nyelvi egységnek nevezi, aminek megalkotását leginkább a tartalom, a hallgató és a beszélő befolyásolja (SZENDE 1993: 132). A szövegtípust a szövegfajta alcsoportjai egyikének tartja, elkülönítve az irodalmi szövegektől, amelyeket műfajokba sorolunk (1993: 140–143).

SZIKSZAINÉ sokfajta szövegdefiníciót ad, de az irodalmi és a nem irodalmi szövegeket SZENDÉHEZ hasonlóan különíti el: az irodalmi szövegeket műfajokba sorolja, a szövegfajtát és a szövegtípust viszont ennél tágabb, de egyenértékű fogalomnak veszi (SZIKSZAINÉ 1999: 474). Könyve szövegtipológiai fejezetében SZILÁGYI N. SÁNDOR rendszerezését veszi át (1999: 482–483).

TOLCSVAI NAGY GÁBOR a szöveg pragmatikai szintjéhez tartozóan tárgyalja a szövegtípust, definíciója a következő: „jellegzetes cselekvéssorokhoz és helyzetekhez jellegzetes, megszokott formájú megnyilatkozások, mindig a korábbiakhoz hasonlítható szövegek, vagyis szövegtípusok kapcsolódnak” (1994: 17), illetve „a szövegtípus történetileg kialakult, hagyományozott szövegforma, mely sajátos szerkezeti formákban és stílusokban jelenik meg, általában meghatározott beszédhelyzethez, témához, kapcsolat-fenntartási módhoz, célhoz kötődik. A szövegtípusok átfogják a nyelvhasználat minden területét. ... A szövegtípus és az egyedi megnyilatkozás kölcsönviszonyban állnak egymással, mindkettő alakít a másikon, a szövegtípus hétköznapi jellegű ismerete általában nagyobb mértékben az egyedi szövegen...” (1994: 29).

TOLCSVAI két nagyobb osztályt különít el, a szóbeli és az írásbeli szövegeket, és ezeken az osztályokon belül mindent szövegtípusnak nevez a hírtől a versig. Könyve második felében azonban öt halmazban tárgyalja a szövegtípusokat, amelyek megegyeznek a funkcionális stílusokkal (vö. FÁBIÁN–SZATHMÁRI–TERESTYÉNI 1958: 8): 1. a mindennapi élet szövegtípusai — társalgási stílus, szónoki stílus; 2. az intézmények szövegtípusai — hivatalos stílus; 3. a sajtó szövegtípusai — publicisztikai stílus; 4. a tudomány és a didaktikus tárgy-

koztatás szövegtípusai — tudományos stílus; 5. A szépirodalom szövegtípusai — szépirodalmi stílus.

A szemiotikai szövegtan kiterjesztett szövegfogalommal dolgozik: nemcsak a jelölő komponenst, hanem az egész jelkomplexust (például PETŐFI 1990, 1991) nevezi szövegnek (VASS 1990: 107), a szövegtipológiát pedig strukturális, funkcionális és pragmatikai kritériumok, illetve ezek tetszőleges kombinációja alapján lehetségesnek tartja. A strukturális kritériumok a szövegek felépítésére irányulnak, a funkcionálisak azokra a kontextusokra, amelyekben a szóban forgó szövegeket használni szokás, a pragmatikaiak azokra a tényállás-konfigurációkra/világfragmentumokra, amelyek létrehozásának az interpretálandó szöveg tekinthető. Ily módon a szövegtipológia kapcsolatba hozható a kommunikációaktus-tipológiával és az intertextuális tipológiával (VASS 1990: 109).

2.2. A megközelítések rövid áttekintése után a következő tanulságok vonhatók le:

1. A szövegtípus mint terminus valóban nem szerepel az 1985 előtti szakmunkákban, de ez nem jelenti azt, hogy a szövegek osztályozásával a modern szövegtan kezdetei óta sem foglalkoztak volna. A szövegtípus terminus először a műfajtypus terminussal párhuzamosan bukkan föl (KOCSÁNY 1985), majd a magyar szakirodalomban használt szövegfajta terminust kezdi el helyettesíteni (KOCSÁNY 1989). A kettő viszonya mára tisztázódott: a szövegfajta fölérendelt fogalomként való kezelése nem indokolt, és véleményem szerint nem is következetes (l. SZENDE i. h.).

2. A szövegtípus fogalma kialakítható, ennél fogva a szövegtípusok leírhatók anélkül, hogy a nemfogalom — a szöveg — tudományos igényvel tisztázva lenne (KOCSÁNY 1989: 72) — már amennyiben ez egyáltalán szükséges és lehetséges (vö. KOCSÁNY 1992: 145).

3. Ha mindenképpen — mondjuk didaktikai célból — szövegfogalmat keresünk, akkor a szövegtípus fogalma a kompetenciális szövegfogalomnak feleltethető meg (KOCSÁNY 1989: 71). A kompetenciális szövegfogalom olyan tudást jelent, amely alapján a beszélő ki tudja zárni a nem jól formált verbális megnyilatkozásokat. Egy szövegtípus vizsgálati elvárásai nem irányulhatnak kizárólag rendszernyelvészeti eredményekre, illetve ha mégis, akkor be kell látni a vizsgálat és az eredmény részlegességét.

4. A kompetenciális szövegfogalom látenszen benne van a funkcionális nyelvszemléletben, amelynek legutóbbi modelljét JAKOBSON állította föl (1972²: 241). Minden idézett szerző relevánsnak tartja ezt a modellt, l. TOLCSVAI szövegtipológiáját, ami egyezik a funkcionális stílusokkal. A szerzők részben eltérő gyakorlati eredményeinek indoklására itt nincs lehetőség.

3. A tündérmese szövegtípusának tanítása

3.1. A szövegtípus fogalma a gyakorlatban

A további igazolás céljából szembesítsük a kompetenciális szövegfogalmat azzal a gyakorlattal, ahogy az ötödikes tankönyv ezt alkalmazza! A tankönyv az első mese tárgyalásakor arra épít, hogy a 10–11 éves gyerekek mit tudnak erről a szövegtípusról (KALOCSAI–KISS–SZABÓNÉ 1980: 17–18):

1. a mese (vagy részlete) elmesélhető (1. és 9. feladat) és elmesélendő (4. feladat), mert a mesének a kisközösségben meghatározott kommunikációs célja van;
2. a mesének vannak jó és rossz szereplői (2. feladat);
3. általában a hősnek a legkidolgozottabb a jelleme (3–4. feladat);
4. a mesebeli idő nem azonos a mindennapi idővel (5. feladat);
5. a mesehősnek célja van, aminek elérésében más, esetleg csodás szereplők segítik vagy gátolják (6. feladat);
6. a népmese szereplői jellegzetes nyelven beszélnek (7. feladat).

A tankönyvfeladatokból levont jellemzők egyaránt érintik a szöveg külső (1.) és belső (2–6.) osztályozási szempontjait, amelyeknek együttes alkalmazása vezethet a szövegtípus-definíció terén a legjobb eredményre (EÖRY 1996).

A további népmesék tárgyalásakor bővül a szövegtípus eddigi intuitív definíciója (KALOCSAI–KISS–SZABÓNÉ 1980: 20–40):

7. a mesének több fajtája van: varázsmese vagy tündérmese, tanító mese, tréfás mese;
8. a varázsmese állandó cselekményelemeket tartalmaz, amelyek sorrendje állandó, de egyéni felhasználásuk változik (30. lap, 5. feladat);
9. a szereplők is állandó szerepköröket töltenek be, de egyéni vonásaikban mindig mások (30. lap, 6. feladat).

Lássuk, hogyan hangzana egy tudatos szövegtípus-definíció a népmeséről az ötödikes tankönyv alapján: A népmese olyan csodás történet, amely egy közönség alkotása. Több fajtája van, például varázsmese, tanító mese, csalímese stb. A mese célja az, hogy értékekben gazdag élet élésére biztassa hallgatóját. Ezt a célt a tanító és a tréfás mesék a szórakoztatáson keresztül érik el.

A népmese alapformája a varázsmese volt, amelynek állandó cselekményelemei (kiindulás, próbatételek, esküvő) és állandó szerepkörei (hős, ellenfél, királykisasszony, adományozó) vannak, de a cselekményelemek és szerepkörök az egyéni mesékben — a mesemondók egyéni változataiban — különfélék lehetnek.

Mind a meséről szóló fejezet fölépítése, mind a mese meghatározása illeszkedik a KOCSÁNY PIROSKA és a TOLCSVAI NAGY GÁBOR által említett típusjegyekhez, hiszen az általános szövegtípus-kompetencia fogalmától a konkrét strukturális jegyekig jutunk (cselekvéssor, közléshelyzet, típus-példány).

3.2. A dolgozatok

A mese tanításának hatékonyságát általános iskolai dolgozatok szövegének elemzésével vizsgáltam. A dolgozatokat a Kossuth Lajos Tudományegyetem Gyakorló Általános Iskolájának ötödik osztályosai írták 1995. október 31-én *Az én mesém* címmel. — Feladatuk a következő volt: az osztálynak mesét vagy mondát kellett írnia, szóbeli utasításként elhangzott az is, hogy tündérmesét. A címeken kívül — *Az én mesém; Diósgyőr, Kékkő* — fel volt rajzolva néhány meseelem is a táblára: egy ostor, egy kucsma, egy köpeny, egy egér, egy korona, egy sün és egy madár, ami alá zárójelben oda volt írva, hogy kakas vagy griff. Az is föl volt írva a táblára, hogy lehetőleg minden meseelemet föl kell használni. — A 25 főből csak négyen választották a monda műfaját, a többiek mesét írtak. A tartalomra vonatkozó jegyek átlagosan 3–5 között mozogtak, tehát az osztály jól teljesítette a feladatot. A továbbiakban a dolgozatok morfológiai elemzésével a tanári elvárások egyértelművé tétele a célom, vagyis annak bizonyítása, hogy a szövegtípus számonkérésének alapja csakis az előbbieken megfogalmazott definíció lehet.

3.3. A szövegek morfológiai elemzése

PROPP szerint a mese szövegtípus-jegyei közül a legfontosabb a funkciók és a szerepkörök megléte. Egyaránt mondhatjuk, hogy a varázsmese „olyan történet, melyben a felsorolt funkciók különböző formákban meghatározott sorrendben váltakoznak”, vagy azt, hogy „olyan mese, mely a hétszereplős képlet szerint épül fel” (MELETYINSZKIJ 1975: 225, idézi BALÁZS JÁNOS 1985: 326–327). A két strukturális modell közül az első az alapvető.

A dolgozatok szövegének szerkezeti vázlatát az 1. táblázat szemlélteti. A dolgozatoknak én adtam címeket, a megkülönböztethetőség végett. A címek után zárójelben az érdemjegy áll. Amely dolgozatokat jobbnak tartottam, azokat vastagon, amelyeket rosszabbnak, azokat vastagon és dőlten szedtem, bár a továbbiakban nem az lesz a fő szándékom, hogy az értékelést tételesen vitassam. A táblázat fejléce a funkciókat nevezi meg, zárójelben kiegészítve néhány olyan eredeti funkcióval, amelyet PROPP morfológiájában (1975, 1995²) találunk meg. A táblázatban található jelek magyarázata a következő: + jellel nyugtáztam a funkció meglétét, ami annyit tesz, hogy egy bizonyos cselekvés(sor) hiánytalanul végbemegy. Kérdőjelet vagy +/- jelet raktam abban az esetben, ha a funkciót a szöveg végigolvasása után sem tudtam felismerni, illetve csak részben tudtam rekonstruálni. A funkciók ismétlését rövidítve jelöltem.

1. táblázat

	KIINDULÁS (Kiinduló szituáció, Hiány/ Károkozás, Elhatározás, Útnak indulás)	ELSŐ PRÓBA- TÉTEL (Próba, reagálás, A varázseszköz elnyerése)	MÁSODIK PRÓBATÉTE L (Küzdelem, Győzelem, A hiány meg- szüntetése)	MENEKÜLÉS (Visszafordulás Üldözés, Menekülés)	HARMADIK PRÓBATÉTEL (Újabb hiány, Újabb küzdelem, Újabb győzelem, A hiány megszüntetése)	A HÓS ELNYERI BOLDOGSÁGÁT (Hazatérés, Esküvő és trónralépés)
1. A halálos harapású egér (3)	+	+ ism.	+ism.	-	-	+
3. Tamás királyfi (5)	+	+ ism.	+ism.	-	-	+
4. Morgó (2)	+	+ ism.	?	-	-	?
5. A hét vándor (3)	+	+ asszimiláció	-	-	-	+
6. Kötörő (3)	+	+ ism.	+	-	-	+
7. Ostor, korona, kucsma, köpeny (3)	+	+	+	-	-	+
9. A szerető apa (5)	+	+	+	-	-	+
10. Csodás tárgyaim elvéstése (5)	+	-	+	-	-	+
11. Az aranyzó madár (5)	+	+	+	-	-	+
12. Keresés a bokorban (5)	+	?	?	-	-	?
13. Palkó (4)	+	+ ism.	+	-	-	+

15. A királykisasszony anyajegye (5)	+	+ ism.	+	-	-	-	+
16. Janó (3)	+	+/-	+/-	-	-	-	+
17. Bajusz, toll, tüske (5)	+	+ ism.	+	+	+	+	+
18. Üssed, üssed, botocskám! (3)	+	+ ism.	+	-	?	?	+
20. Az aranytollú madár (5)	+	+ ism.	+	-	-	-	+
21. A szegény fiú álma (5)	+	+	+	-	-	-	+
22. Az aranyzóló pintyőke (3)	+	+ ism.	+ism.	-	-	-	+
23. A királykisasszony koronája (5)	+	+	+	-	-	-	+
24. <i>Egér és Madár királyfi</i> (4)	+	-	-	-	-	-	?
25. A három barát kívánságai (2)	+	+ism.	+ism.	-	-	-	+

A szerkesztésről elmondható, hogy az osztály többnyire egy bonyodalomra épülő, egy hiányt megszüntető (egyemenetes) mesét írt. A funkciók meglétéből világosan kiderül, hogy egy jól kidolgozott kétmenetes mese van, a 17. számú.

Az 1. táblázatból az is látható, hogy az első próbatétel ismétlésére került legtöbbször sor: a hős három adományozótól három varázseszközt kapott.

3.3.1. A funkciók megállapítása

A mesei funkciókat a meghatározott szerepkörbe sorolható szereplők hajtják végre. PROPP idézett könyve és GREIMAS strukturális szemiotikai elemzése nyomán (1966) hat tipikus szerepkört különböztetünk meg, melyeket a 2. táblázat mutat be részletesen.

A 2. táblázat nagybetűs szerepköreit a funkciókhoz hasonlóan a tankönyv 30. lapjáról vettem, a kiegészítéseket pedig ismét PROPP mesemorfológiájából:

2. táblázat

	Indító	KIRÁLYKIS- ASSZONY (Objektum)	Jutalmazott	ADOMÁNYOZÓ	HŐS (Szubjektum)	ELLEN -FÉL
1.	király	a leggonoszabb király lánya	királyfi király királylány	őregapó+ostor sánta róka+egér madár+kucsma sündisznó+köpeny	a legkisebb királyfi	sárkány macska
3.		korona	Tamás királyfi király	egér sün varázsló szegény ember+ ostor pásztor+kucsma őregasszony+ köpeny	Tamás ki- rályfi	sas
4.		egy láda arany	király	ostor egér+síp madár+korona sün+köpeny+ kucsma kőember+egy láda arany	János Palkó Morgó	

5.		édenkert	ostor egér madár korona sün kucsma köpeny	tündér	ostor egér madár korona sün kucsma köpeny	szél
6.		kiráylány	Kötörő kiráylány	egér+ostor madár+korona három sün+kucsma+ köpeny	Kötörő	macska farkas az összes ember a pa- lotában (?)
7.	király	a legszebb kiráylány (egy másik királyé)	királyfi a legszebb kiráylány	király+ostor+ korona+kucsma+ köpeny kakas+egér+sün- disznó+aranytojás	királyfi	
9.	király madár egér	korona kiráylány	király királyfi kiráylány	madár+ostor egér+kucsma sün+köpeny	királyfi madár egér sün	rabló medve
10.		ostor kucsma köpeny korona	én	ostor kucsma köpeny korona	én	kakas kövér egér sün
11.	király	aranyszóló madár ország	király a harmadik királyfi	táltos ló egér+varázskard+ kucsma+ostor	három ki- rályfi	hétfejű sár- kány
12.		(aranykoron a ostor kucsma)?	(kiskakas kisegér sündisznó)?	tündér+ varázsköpeny	kiskakas kisegér sündisznó	
13.		királynő	az emberek Palkó királynő	köpeny kucsma őregember sün+ostor	Palkó	szörny
15.		királykis- asszony	fiú király- kisasszony	egér+ostor fióka+kucsma sün+köpeny	fiú	királykis- asszony

16.		kiráylány korona	Janó kiráylány	egér kucsma köpeny sün	Janó	kiráylány
17.	király	I. menet: egérbajusz griffmadártoll süntüske II. a világ	a legkisebb királyfi lány	I. menet: egér+ostor sün+kucsma köpeny II. menet: griffmadár	három ki- rályfi	I. menet: Egér sün griffmadár II. menet: a két idősebb királyfi
18.		kiráylány birodalom		ördögök+kucsma+k öpeny egy fúrfangos em- ber+ostor (bot)	fiú	egy fúrfan- gos ember
20.		aranytollú madár (kiráylány)	király királyfi kiráylány	egér+kucsma+ köpeny sün+korona+ostor	három ki- rályfi	12 fejű sár- kány
21.		gazdagság	a szegény ember csa- ládja	ostor kucsma egér sün a fiú álma	a szegény ember fia	
22.	király	aranyzó pintyőke kiráylány	király fiú kiráylány	sün+bocskor manó+köpeny malac+ostor	az öregem- ber fia	
23.		korona	király- kisasszony	köpeny kucsma ostor	király- kisasszony egér madár sündisznó	
24.	király	Sün kiráylány	?	kucsmás-köpenyes boszorkány	Egér és Madár ki- rályfi	kucsmás- köpenyes bo- szorkány
25.		kívánságok (boldogság)	a három ba- rát	köpeny ostor kucsma korona	a három barát: sün, egér, ma- dár	

A mesélőnek nem kötelessége minden meselemet a szereplő rangjára emelnie, vagyis szerepkörbe sorolnia és funkcióval ellátnia. Joga van ahhoz — és a feladat is megengedte —, hogy például az állatokat hétköznapiak képzelje el. Az alábbi mese nem tartható azért hiányosnak, mert a kakasnak és az egérnek nem lesz szerepe:¹

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy szegény ember. Ennek a szegény embernek volt egy kakasa, egere és egy okos fia, akit Palkónak hívtak.

Egyszer meghalt a szegény ember. Nem hagyott mást a fiára, mint az állatokat és egy csodálatos bűvös köpenyt. ... (13. Palkó)

3.3.1.1. A kiindulás funkciócsoport

Ez a funkciócsoport PROPP szerint tizenegy funkciót tartalmaz (a kiinduló szituációval együtt tizenkettőt), melyek közül az 1. táblázat fejlécében a négy leggyakoribbat tüntettem föl. Vannak olyan dolgozatok, amelyekben más funkciókat is megtaláltam. Ezeket aláhúzással jelöltem:

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy szegény ember. Annak volt egy fia, aki éppen hat esztendő volt, amikor meghalt az anyja. Így ketten maradtak.

A fiú közben felcseperedett, és szép dali legény lett (Kiinduló szituáció).

Egy napon így szólt az apjához: – Édesapám, én elmegyek szerencsét próbálni — és így is tett, elindult (Hiány, Elhatározás, Útnak indulás). Útközben meghallotta, hogy az nyeri el a koronát és a királykisasszony kezét, aki ki tudja találni, milyen anyajegy van a hasán (Értesülés/A hiány tudatosulása). ... (15. A királykisasszony anyajegy)

Az értesülés a 22-es dolgozatban modern változatban valósul meg:

... Annak az öregembernek volt egy kicsi fia (Kiinduló szituáció).

Egy szép napon olvassák az újságot. Az öregember felkiált: – Odanézz, fiam! – Hova apám, hova? – Most írják az újságban, hogy aki megtalálja az aranyszóló pintyökét, a király odaadja neki a fele királyságát és a legkisebb leányát (Hiány, Értesülés)!

A fiú rögtön felkelt az ágyból, és így szólt: – Apukám, én elmennék szerencsét próbálni. Beleegyeznek vagy sem? – Mehetsz, de jól vigyázz magadra!

Becsomagolt neki szalonnát meg kenyeret, és elbúcsúztak (Elhatározás, Útnak indulás). ... (22. Az aranyszóló pintyőke)

A 10-es dolgozatban a kiindulás és az első próbatétel funkciói összeestek, azaz PROPP terminusával asszimilálódtak:

Volt egyszer egy ostorom, egy köpenyem, egy kucsám és egy koronám. Ezek a tárgyak csodát tudtak tenni. Ha az ostorral valamire rácsapok, arannyá változik. Ha a kö-

¹ A szövegekben szögletes zárójelbe tettem minden szójavítást, -cserét, -betoldást, akár a tanár, akár én végeztem. A központosítást a szabályok szerint adom meg, nem vettem figyelembe a javítást. A bekezdéseket az írásképből nem mindig tudtam kikövetkeztetni, úgyhogy ezzel a tagolási eszközzel is saját belátásom szerint éltem.

penyt és a kucsmát felveszem, láthatatlan leszek, és ha a koronát a fejemre teszem, ott leszek, ahol akarok (Kiinduló szituáció + A varázsszerszám megszerzése).

Egyszer, mikor az erdőben sétáltam négy csodatevő tárggyal, megnéztem, megvan-e mindegyik. Nem volt. Az ostor eltűnt. Visszafordultam, hogy megkeressem, de nem találtam. Utána megint ellenőriztem őket. Akkor már a kucsmám, a köpenyem és a koronám is eltűnt (Hiány). ... (10. Csodás tárgyai elvesztése)

3.3.1.2. Első és második próbatétel

A két próbatétel összesen hét funkciót tartalmaz, melyekből hat szerepel a táblázatban. Ez a szerkezeti egység szilárdan él a tanulók tudatában, amit másrésről az is bizonyít, hogy a hetedik, a megjelölés funkció — amikor a hős sárkányelveket vagy aranyalmákat tesz a tarisznyájába — nem gyakori, csak a legarchaikusabb népmesékben található meg.

Ismétlődő próbatételeket alkalmazott a 22-es dolgozat írója:

... A fiú hét nap, hét éjjel mendegélt, míg egy nagy odvas fához nem ért. Bekopogott, és csodák csodája, kijön belőle egy kicsi sün, és megszólal: – Hol jársz erre, ahol a maddár se jár?

A fiú nagyon megrémült, hátrált egy kicsit, és ő is odaszólt: – Jó napot, sünike!

– Szerencséd, hogy így szólítottál, különben felfaltalak volna. Ha megkérhetlek, hoznál nekem egy kis gyümölcsöt (Próba)?

– Hát persze (Reagálás).

A fiú pár perc múlva visszajött, és megszólalt: – Eleget hoztam?

– Eleget. Jó tett helyében jót várj! Adok neked egy bocskort (A varázsszerszám megszerzése).

Azzal a fiú továbbállt.

Ismét lát egy még nagyobb fát, mint az előző. Abból kijön egy manóka. A fiú köszönti őt is. Megszólalt a manó: – Hoznál nekem egy kis mézet (Próba)?

A fiú alig ment el, már vissza is jött (Reagálás).

– Ennyi elég?

– Elég — mondta, és adott neki egy köpenyt (A varázsszerszám megszerzése).

Így ment ez a kismalacnál is, csak ő egy tál moslékot kért (Próba, Reagálás). És a fiú ostort kapott (A varázsszerszám megszerzése).

Az utolsó állat elmagyarázta, mit kell csinálni a szerszámokkal. A fiú egyből kipróbálta, és csodák csodája, ott termett az aranyszóló pintyökénél (Küzdelem, Győzelem, A hiány megszüntetése). Másodjára pedig a királynál.

A király odaadta a legkisebb leányát a szegény ember fiának (Küzdelem, Győzelem, A hiány megszüntetése). ... (22. Az aranyszóló pintyőke)

Hiánytalan funkciócsoportnak tartható a többé-kevésbé implicit szövegezés is:

...Egyszer azt mondja a király a fiának: – Fiam! Ideje lenne már szerencsét próbálnod. De mielőtt elmennél, adok neked egy ostort, egy koronát, egy kucsmát és egy köpenyt. Ezek a tárgyak nagyon értékesek. Bármilyen bajod van, ők majd segítenek neked (A varázsszerszám megszerzése). ...

A várban a táskából előjön az ostor, a kucsma és a köpeny. A korona ráül a fiú fejére. A királyfi olyan erős lett, hogy az csuda [a koronától]. A kucsma is ráült a fejére. A fiú most már tudta, hol van a legszebb királylány [mert a kucsma varázserejű volt]. A köpeny ráült a hátára, az ostor pedig a kezében kötött ki. A királyfi láthatatlanná vált [a köpeny és az ostor varázserejétől], és azt kívánta, hogy a legszebb királylánynál legyen (Küzdelem). Hip-hop, ott is termett (Győzelem) [hiszen az apja mondta, hogy a tárgyak varázserejűek]. Megkérte a királytól a lánya kezét, és a király igent mondott (A hiány megszüntetése). ... (7. Ostor, korona, kucsma, köpeny)

Hiánytalanok azok a megoldások is, amelyekben a két próbatétel asszimilálódik, amit természetesen csak az egész szöveg elolvasása után tudunk megállapítani:

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy ostor, egy egér, egy madár, egy korona, egy sün, egy kucsma és egy köpeny. ...

Nemsokára egy magas hegyhez értek. A köpeny sehogy sem tudott rajta átkelni, mert állandóan lefújta a hegyről a szél. Egyszer csak elállt a szél, és megjelent egy tündér (Adományozó). Azt mondta nekik: – Menjetek fel a hegy tetejére, ott találtok egy üvegvarát, lépjetez majd be az ajtaján, és megtaláljátok az édenkertet, és attól kezdve nem lesz semmi gondotok az életben (A varázseszköz megszerzése).

Úgy is tettek. A hegy tetején megtalálták a várat, beléptek az ajtaján, és attól a naptól kezdve semmi gondjuk nem volt (Küzdelem = A varázseszköz megszerzése; A hős elnyeri boldogságát). Még ma is élnek, ha meg nem haltak. (5. A hét vándor)

A 16-os szöveg következetlenségei miatt hiányosak maradnak a funkciók, noha érezhető a szerző kidolgozási törekvése. Az első és a második próbatétel nem függ össze, illetve éppen az a varázseszköz fűzné össze őket, amelyet a dolgozat írója kihagyott: az ostor. A másik két varázseszközt viszont tipikusan használja a hős: hazajut a palotájába.

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy szegény ember. Annak a szegény embernek egy fia, Janó. És volt nekik egy kakasuk.

Egyszer azt mondja Janó:

– Édesapám! Én elmegyek szerencsét próbálni.

– Jól van fiam.

Janó el is ment, míg estére egy sűrű erdőbe nem ért. Nem volt menedék, így egy fára mászott. Egyszer csak zajt hallott a fán. Csak kúszott, csak kúszott, míg meg nem hallotta, hogy az [t] cincogja [valaki]:

– Segíts, segíts!

– Ha cincog, akkor csak egér lehet — mondta Janó.

És hirtelen, ahogy nézte, [a kisegér] ráugrott. [Janó] Úgy megrémült, hogy leesett a fáról. De nem a földre, hanem valami puhára. Janó [el]aludt mint a bunda, [és] arra ébredt fel, hogy egy sün véletlen[ül] megszurta. Azt mondja Janó:

– Most már tudom, mi ez. Ez nem más, mint egy kucsma és egy köpeny. [De] miért kell a kisegérnek segíteni? [Segítségnyújtás nélkül is hozzájuthatott volna a tárgyakhoz, vö. PROPP 1995: 49]

Janó megy tovább, és egy palotát pillantott meg. Oda is ment, hátha szerencsét lehet próbálni. Kérdi is az öröktől:

– Lehet szerencsét próbálni?

– Hát persze, hogy lehet. Hármat lehet próbálni. Első teendő, [hogy] meg kell keresni a királylányt, [a] második teendő [az, hogy] meg kell csókolni egyszer, [a] harmadik teendő [pedig az, hogy] ostorral rá kell ütnöd.

– Hát jó. Akkor azért [miért?] beszélt a kiséger.

Ráütött az ostorral[?] [a királylányra], és megcsókolta. [Aztán] Elvitte a királyhoz. A király [megkérdezte Janótól], hogy útközben nem talált-e kucsmát és köpenyt.

– De találtam — felelte Janó.

– Tudd meg, ha rajtad van a köpeny, oda szállsz, ahova szeretnéd. És a jutalom a királylány és a királyságom, azaz a korona.

Janó a királylány kezét megfogta, felhúzta fejére a kucsmát és testére a köpenyt, és így szólt:

– Repüljek apámhoz! [Itt tudjuk meg, hogy egyáltalán magával vitte a tárgyakat.]

– Jó napot, apám, gyere a palotámba!

[Az apja]El is ment. És addig ámult-bámult, míg ki nem ugrott a szeme. Lakodalmat csaptak, és boldogan élnek, míg meg nem halnak. (16. Janó)

3.3.1.3. Menekülés és harmadik próbatétel

A mesének ez a szerkezeti egysége tíz funkciót tartalmaz. Ebből az utolsó hét ismétlődő funkció, ami egyben a második menetet alkotja.

A második menet általában úgy kapcsolódik az elsőhöz, hogy közös a végük: miután az álhősök cserbenhagyják a hőst, neki ugyanazt a hiányt kell megszüntetnie, csak most már személyre szabottan. Nem mind a három királykisasszonyt akarja visszaszerezni, hanem csak a legkisebbet, ezen kívül bizonyítania is kell, hogy ő mentette meg a lányokat (PROPP 1995²: 94).

A menetek között más kapcsolódás is elképzelhető: az újabb hiány és megszüntetése epizódszerűen ékelődik az első menetbe (PROPP 1995²: 93). A 17. sz. dolgozatban ez a két séma keveredik:

... Azt felvette [a köpenyt a harmadik királyfi], és a köpeny varázserejű volt, felrepítette az égbe, kihúzta a griffmadár tollát, és leszállt a földre (A varázsszerszám megszerzése, Visszafordulás). A griffmadár utánarepült (Üldözés). A fiú ezt nem vette észre, és pont abban a pillanatban, amikor a griffmadár csőre egy milliméterre volt a fejétől, elindult, és a madár a földbe fúródott (Megmenekülés). Ennek következtében óriási földrengés lett, és a griffmadár fészektől a király palotájáig minden a föld alá süllyedt (II. menet kezdete: Újabb hiány).

A királyfik a föld alatt elkezdtek rohanni apjuk palotájához (Visszafordulás). A király megijedt. A nagy eséstől majdnem meghalt, de a királyfik jókor érkeztek (Megérkezés). A királyt megcsiklandozták a tollal és a bajusszal, a tuskével pedig megszárták (Küzdelem). A király rögtön meggyógyult (Győzelem, A Hiány megszüntetése). Az első királyfi csettintett egyet az ostorral, a második pedig felvette a kucsmát, a harmadik pedig felvette a köpenyt (Újabb küzdelem). A világ azonnal felemelkedett (Újabb győzelem, Újabb hiány megszüntetése, a II. menet vége).

A két első királyfi gonosz volt. Meg akarták ölni a legkisebb királyfit (Újabb károkozás, a III. menet kezdete), de a királyfi segítségül hívta a griffmadarat (Újabb varázsszéköz megszerzése), az felfalta [a] királyfikát (Újabb küzdelem, Újabb győzelem, Az újabb hiány megszüntetése).

A király a legkisebb királyfinak adta a fele országot és koronát. De a mesének még nincs vége! A királyfi útja során megismerkedett egy gyönyörű lánnyal. Visszament érte, feleségül vette, lett két gyerekük, és máig is élnek, ha meg nem haltak (Esküvő). (17. Bajusz, toll, tüske)

3.3.1.4. A hős elnyeri boldogságát

A tündérmese utolsó szerkezeti egysége kilenc funkcióra bontható. Az 1. táblázat fejléce ezekből azt a kettőt említi meg, amelyek nélkül valóban nehéz tündérmesét elképzelni. Az esküvő és trónralépés funkciónak kiemelkedő szerepe van az előző funkciók megállapításában, hiszen ehhez viszonyítva döntjük el, hogy mit tartunk funkciónak és mit színesítő elemnek, azaz PROPP nyomán motivációnak.

A 12. sz. mesét nehezen tudom értelmezni. A szerző nem mondja meg, mi volt a hősök célja, ezért lényegében valamennyi szerepkör és funkció megkérdőjeleződik:

Egyszer volt, hol nem volt, volt a világon egy kiskakas. Egyszer a fejébe vette, hogy elindul világot látni.

Ahogy megy, mendegél, útközben találkozik egy kiségerrel. Azt mondja neki az egér:

– Hová mész?

– Megyek világot látni — feleli a kakas.

– Mehetek veled?

– Hát persze.

Azzal már ketten mentek tovább. Ahogy az erdőn mennek keresztül, hegyezni kezdik a fülüket.

– Ki lehet itt? — kérdezi a kakas.

– Nem tudom, de szerintem menjünk tovább.

Már éppen indulnának, amikor egy kis sündisznó kerül az útjukba.

– Hová mentek? — kérdezi tőlük.

– Megyünk világot látni — felelik az állatok.

– Mehetek veletek?

– Hát persze.

Azzal már hárman folytatták útjukat. Mennek, mendegélnek, útközben nagyon megeheznek, s arra gondoltak, hogy leülnek valamit enni. Ahogy a sün leült, elkezdett nézeledni, és valami csillogást látott a bokrok tövében. Odamegy, megnézi, hogy vajon mi lehet az. Hát lássatok csodát: egy gyönyörűségesen szép aranykoronát tart a kezében! Megnézegeti, és nyomban elkiáltja magát:

– Hé, gyertek ide, nézzétek, mit találtam!

Odaszaladnak a barátai, és ujjongva kérdezik tőle:

– Hol találtad?

– Itt, a bokorban.

– Nézzünk körül, biztosan van még itt valami! Hárman vagyunk, így hamarabb végzünk a kereséssel.

– Ha talált valaki valamit, akkor az jöjjön ide a meggyfához, és kiáltson akkorát, amekkorát csak bír! Így hát [elindultak]. Kis idő múlva valami kiáltást hall a sün és a kakas:

– Gyertek, nézzétek, mit találtam!

A két cimbora odaszalad, és ujjongva kérdik:

– Mi ez?

– Hát nem látjátok, hogy ez egy ostor?

Azzal tovább keresgélték. Most a kakas egy kucsmát talált. Nagy volt az öröm.

Amint elindultak, leszáll hozzájuk egy tündér, s azt mondja nekik:

– Fogadjátok el ezt a varázsköpenyt, ezzel percek alatt otthon lehetek!

Az állatok megköszönték a tündér jóságát, magukra vették a köpenyt, és segítségével percek alatt hazaértek. (12. Keresés a bokorban)

Jól indul, de egy szervesetlen epizóddal ér véget a János, Palkó és Morgó királyfíróról szóló 4. sz. mese. A szervesetlen epizódot a meg nem valósuló funkcióhoz hasonlóan motivációnak nevezzük.

... Most a legkisebb ment el világot látni, Morgó. Amint megy, mendegél, egyszer csak talál egy egeret (Adományozó). ... Az egér, miután megette a sajtot, azt mondja neki: – Tessék, itt egy súp. Ha szükséged lesz rám, csak fújj bele, és máris ott termek (Az első varázseszköz megszerzése).

Morgó ment tovább. Útközben talált egy madarat, akinek eltört a szárnya (Adományozó). ... A madár azt mondta neki: – Tessék, itt egy korona. Ha bajban vagy, csak vedd fel a koronát, és máris ott termek (A második varázseszköz megszerzése).

Morgó ment tovább. Amint megy, mendegél, talál egy sündisznót, akinek eltört a lábát. Morgó meggyógyította a lábát, és ment tovább [nem kapott tőle semmit = motiváció].

Utána talált egy köpenyt. Azt felvette magára (A harmadik varázseszköz megszerzése), és ment tovább. Utána meg egy kucsmát talált (A negyedik varázseszköz megszerzése).

És még most is megy, ha meg nem halt. [?]

De nem halt meg, hanem egyenesen hazament. Útközben talált egy kőembert, aki kővé vált. Odament és megfogta a kezét, hogy megbizonyosodjon róla, hogy tényleg kőember. És ebben a pillanatban, akár hiszitek, akár nem, [a kőember] átváltozott normális emberré. És az ember adott neki egy láda aranyat, mert megmentette az átoktól.

Amikor hazaért, a király nagyon örült, hogy a fia hozott egy láda aranyat [de nem ezért indult el = motiváció]. Nagy lakodalmat csaptak [kivel?], és még most is élnek, ha meg nem haltak. Itt a vége, fuss el véle! (4. Morgó)

A 24-es dolgozatban bizonytalanná válik a hősök célja azáltal, hogy az első hiányt újabb károkozás követi:

Egyszer volt, hol nem volt, élt valahol a világon két királyfi. Az idősebb fiút Egérnek, a kisebbet Madárnak hívták (Kiindulás).

Pár év múlva az öreg király nagyon beteg lett. Mikor érezte a halálának közeledtét, magához hívta a fiait, és így szólt: – Kedves fiaim, érzem, hogy már nincs sok időm hátra, ezért szeretném, hogy ha meghalok, egy kucsmás-köpenyes boszorkány temessen el. Ti pedig házasodjatok meg. A szomszéd városban lakik egy királylány, őt Sünnek hívják... (Hiány vagy Tilalom) De a mondatot nem tudta befejezni, mert meghalt (Eltávozás).

– Jaj, szegény apánk! — mondta Egér.

– Szegény bizony. De hol kerítünk egy kucsmás-köpenyes boszorkányt?

– Nem tudom, de talán ha keresnénk, vagy hívnánk, akkor talán sikerülne.

Alighogy ezt a mondatot kimondta, megjelent egy boszorkány (Cselvetés).

– Szervusztok, kedveském — szölt a banya —, eljöttem, hogy segítsek rajtatok.

De ez nem volt igaz, mert rossz szándékkal jött. Azt akarta, hogy a fiúk sose házasodjanak meg. Ezért kieszelt egy ördögi tervet.

– Jaj, de jó, hogy itt vagy, kedves boszorkány, pont rád van szükségünk! — mondta Madár.

– Na-na, csak ne örüljetez korán, kedveském! Nem tudjátok, mire készülök — mondta a boszi.

Elővette a csodatévő koronáját és az ostorát, és azt mondta Egérnek:

– Gyere, fiam, vedd föl a koronát!

– Na jól van, fölveszem.

Azzal fölvette. A banya csak erre várt.

– Na most figyelj, Egérkém, ha már Egér a neved, változz egérré!

Azzal átváltozott (Károkozás vagy Kézrejátás).

– Hókusz-pókusz, változz, Madár, madárrá!

Azzal átváltozott (Károkozás vagy Kézrejátás).

– Na, mit szöltök ehhez? Ha Sün meglátna titeket, elfordulna tőletek!

– Változtass minket vissza azonnal, te banya!

– Nem nem! Gyere be, Sün!

Sün bejött az ajtón, és azt mondta:

– Nem hittem volna, hogy a boszi ilyen rondává változtat titeket, ezért eljöttem, hogy megnézzelek titeket.

– Megbosszuljuk még ezt, banya! — mondta Egér.

De a banya meg se hallotta, kimentek Sünnel az ajtón. Egér és Madár még ma is azon töri a fejét, hogy változhatna vissza emberré! Ha visszaváltoztak, majd megmondom nektek! (24. Egér és Madár királyfi)

Azt várjuk, hogy a boszorkány adományozóként lépjen föl, de ellenséggé válik. Tettét az eddig nem említett cselvetés és kézrejátás funkciókba sorolhatjuk. A cselvetés és a kézrejátás (VI. és VII. funkció) közvetlenül megelőzi a károkozást (VIII.): az ellenfél idegen alakot ölt, megpróbálja becsapni áldozatát, az áldozat pedig hisz a félrevezetésnek (PROPP 1995²: 36–37).

Az Egér és Madár királyfi c. mesében szükség lenne egy pozitív adományozóra, akinek segítségével a két királyfi visszaváltozhatna emberré, és valamelyikőjük megszerezhetné Sün királylány kezét. Ugyanakkor a befejezés elmaradása

miatt a funkciók többféle értelmezése lehetséges: Sün királylány feleségül vételét tarthatjuk fordított tilalomnak is (II. funkció), olyan parancsnak, amelynek megszegése a kézrejátszáshoz és károkozáshoz vezet. Ekkor a királyfik átváltoztatása asszimilált kézrejátszás + károkozás funkcióként értelmezhető.

A mese mindkét formában csak az első szerkezeti egység (I–XI.) funkcióit tartalmazza.

3.3.1.5. Befejezésül lássunk egy olyan mesét, amelyben a funkciók eltérnek a megszokottól, ám a történet végigolvasása után az egyedi sűrítettség lazítható, a tanuló kreativitása értékelhető:

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy sün. Ez a sün nagyon bánatos volt.

Nagy bánatában az erdőben egy egérrel találkozott. Összebarátkoztak. Majd egy nap múlva egy madárral találkoztak. A madárnak szép sárga, piros és zöld tollai voltak. Az egér világosszürke bőre az erdő színeibe beolvadt. A sün barna tüskéi nagyon szúrtak (Kiindulás).

Egyszer elérkeztek Semmilyenfalvára. Semmilyenfalván nagy vásár volt. Az egér egy köpenyt vett, a sün egy ostort, a madár pedig egy kucsmát. Ez mind sokba került. De ők összedobták a pénzt (A varázseszköz megszerzése). Mikor hazamentek, mindegyikük elrakta, amit vett. Másnap a vásáron koronát vettek. Ez a korona háromszor annyiba került, mint a három tárgy, amit előző nap vettek a vásáron (A varázseszköz megszerzése). Amikor a madár le akart pihenni este, akkor azt kívánta magában: – De jó lenne holnap egy malacot fogni! A másik azt kívánta: – Jó lenne, ha holnap kolbászt ennénk! A harmadik azt kívánta, hogy másnap de jó lenne elmenni a kocsmába! Másnap egy malacot fogtak. Majd a kocsmában megünnepelték, és este a finom kolbászt megették (Küzdelem, Győzelem, A hiány megszüntetése).

Este alvás előtt megint kívántak magukban valamit. Ez így ment napokon át, éveken át. Majd, mikor öregek lettek, mind a hárman királyok lettek (Küzdelem, Győzelem, A hiány megszüntetése). Azóta is boldog ez a három barát. (25. A három barát kívánságai)

Ez a mese nem prototipikus tündérmese. A küzdelmet a kívánságok helyettesítik, így a szerkezet zsugorodik, és egyszerűbb, háromtagú formává alakul. A háromtagú forma az állatmesékre jellemző, de a szöveg a négy szerepkör egyéni módú kiosztása miatt átmeneti példánynak tartható. (Hasonló szerkezetű az 5-ös dolgozat is.)

4. Összefoglalás

A tündérmese szövegtípus-jegyének bemutatása és a dolgozatszövegek olvasása kellőképpen bizonyítja azt, hogy az egyes szövegek interpretációja az interpretáló ismereteitől függ, és ebbe beletartozik az az eset is, amikor az interpretáció egy szövegtípusra irányul.

A tündérmese szövegtípusának jellemzői — a szöveg mibenlétének köszönhetően — egyrészt egészelvek, másrészt analitikusak, vagyis TOLCSVAI definíciójához visszanyúlva egyrészt stílusként, másrészt szerkezeti formaként írhatók le. A tündérmese legfontosabb analitikus szövegtípusjegyei a funkciók és a

szereplők. Elválaszthatatlanok egymástól, mert a funkciókat a szereplők valósítják meg. Felismerésüket a szakember számára PROPP mesemorfológiájának elolvasása könnyíti meg. A leggyakoribb megvalósulásokra, illetve eltérésekre a fentiekben hoztam példát.

Ugyanilyen súlyúak az egészelvű szövegtípusjegyek, amelyek teret adnak az egyéni leleménynek, egészen addig a pontig, ahol a példányok sokasága már az egész típust módosíthatja. Egy adott szövegpéldány kategorizálásakor a jegyek összességét kell figyelembe vennünk, és különösen körültekintően kell értékelnünk akkor, ha a számonkérés címében is az egyéni variáns létjogosultságát hangsúlyozza (*Az én mesém*).

TUBA MÁRTA

Felhasznált irodalom

- BALÁZS JÁNOS (1985), *A szöveg*. Bp.
- B. FEJES KATALIN (1992), Egy szövegtípus szintaxisának statisztikai vizsgálatáról. *Szemiotikai szövegtan* 5. Szerk. PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–VASS LÁSZLÓ. Szeged. 59–75.
- EÖRY VILMA (1996), Szövegtipológia — stílustipológia. In: SZATHMÁRI ISTVÁN, *Hol tart ma a stilisztika?* Bp.
- FÁBIÁN PÁL–SZATHMÁRI ISTVÁN–TERESTYÉNI FERENC (1958), *A magyar stilisztika vázlat*. Bp.
- GREIMAS, ALGIRDAS-JULIAN (1966), Réflexions sur les modèles actantiels. In: *Sémantique structurale*. Paris, Larousse. 172–186. Orosz fordítását l.: A.-Ж. Греймас: Размышления об актанных моделях. *Вестник Московского Университета*. Серия 9. Филология 1996. No. 1. 118–135.
- HONTI MÁRIA–JOBVÁGYNÉ ANDRÁS KATALIN (1978), *Magyar nyelv. A gimnázium I-IV. osztálya számára*. Bp.
- JAKOBSON, ROMAN (1972²), *Hang — jel — vers*. Bp.
- KALOCSAI JÓZSEFNÉ–KISS GÁBORNÉ–SZABÓNÉ TÓVÁRI ÉVA (1980), *Irodalmi olvasókönyv. Az általános iskola ötödik osztálya számára*. Bp.
- KOCSÁNY PIROSKA (1985), Az aforizma mint szövegtípus és Lichtenberg aforizmái. *Studia Poetica* 7: 59–73.
- KOCSÁNY PIROSKA (1989), Szövegnyelvészet vagy a szövegtípusok nyelvészete. *Filológiai Közöny* 35: 26–43.
- KOCSÁNY PIROSKA (1992), Szövegnyelvészet versus szövegelemzés. *Szemiotikai szövegtan* 5. Szerk. PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–VASS LÁSZLÓ. Szeged. 145–152.
- MELETYINSZKIJ, JELEAZAR MOJSZEJEVICS (1975), A mese strukturális-tipológiai kutatása. In: PROPP, VLADYIMIR JAKOVLEVICS, *A mese morfológiája*. Bp., 1975. 220–275.
- NAGY FERENC (1981), *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Bp.

- PETŐFI S. JÁNOS (1990), Szemiotikai textológia — Didaktika. *Szemiotikai szövegtan* 1. Szerk. PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–VASS LÁSZLÓ. Szeged. 7–21.
- PETŐFI S. JÁNOS (1991), A nyelvi műalkotások elemzésének néhány aspektusa. In: PETŐFI S. JÁNOS, *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé*. Szeged. 15–36.
- PROPP, VLAGYIMIR JAKOVLEVICS (1975), *A mese morfológiája*. Bp.
- PROPP, VLAGYIMIR JAKOVLEVICS (1995²), *A mese morfológiája*. Bp. Második, javított kiadás.
- SZATHMÁRI ISTVÁN (1983), Beszélhetünk-e szövegstiliztikáról? In: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Szerk. RÁCZ ENDRE–SZATHMÁRI ISTVÁN. Bp. 320–355.
- SZENDE ALADÁR (1993), *A magyar nyelv tankönyve. Középiskolásoknak*. Bp.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (1999), *Leíró magyar szövegtan*. Bp.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (1980), *Magyar nyelvtan a X. osztály számára*. Bukarest, Editura Didactica Si Pedagogica.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1994), *A szövegek világa*. Bp.
- VASS LÁSZLÓ (1990), Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához). *Szemiotikai szövegtan* 1. Szerk. PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–VASS LÁSZLÓ. Szeged. 85–112.

